

Красницька О.В., аспірантка кафедри соціальної педагогіки і корекційної освіти Інституту психології та соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка, викладач кафедри психології і педагогіки Національного університету фізичного виховання і спорту України

ПРОФІЛАКТИКА СІМЕЙНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ СПОРТИВНОГО ПРОФІЛЮ

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми профілактики сімейної депривації вихованців інтернатних закладів спортивного профілю.

Ключові слова: *сім'я, сімейна депривація, інтернатні заклади спортивного профілю.*

Процес соціально-економічного розвитку та реставрації духовних цінностей українського народу має спиратися на сім'ю як основний соціальний інститут, що є носієм культурних зразків, еталоном батьківської поведінки, і тому є необхідною умовою соціалізації особистості. Часткова чи повна ізоляція дитини від умов сімейного середовища призводить до емоційного дисбалансу, втрати соціально-рольових орієнтирів, відчуття занедбаності і, як результат, — суттєвою перепоною на шляху адаптації та інтеграції особистості у соціумі.

Особливо актуальною є проблема подолання кризи відсутності сім'ї для вихованців інтернатних закладів. Позбавлення дітей реальної сімейної взаємодії, корпоративність в умовах замкненого кола спілкування спричиняють розвиток соціальної відчуженості особистості, нехтування нею соціумом. Незважаючи на певні позитивні результати реформування державної системи опіки та виголошення пріоритетності сімейних форм виховання дітей-сиріт, інтернатні заклади нині посідають вагоме місце у системі соціальних інститутів, що здійснюють соціалізаційний процес дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Проблема підтримки вихованців інтернатних закладів, що позбавлені сімейного піклування, знайшла достатньо широке відображення в науковій літературі. На необхідність сімейного виховання для гармонійного розвитку дитини вказували визначні педагоги-гуманісти Г. Гмейнер, П. Лесгафт, А. Макаренко, І. Песталоцці, В. Сухомлинський, К. Ушинський. Соціально-педагогічні аспекти розгляду сім'ї як соціального інституту, в якому відбувається повноцінний розвиток вихованця, деталізовано в працях Т. Алексеєнко, І. Зверєвої, А. Капської, Л. Мішик, А. Мудрик, І. Трубавіної, В. Безлюдної, Н. Гевчук та ін. Особ-

ливостям фостерної сім'ї присвячена робота О. Романовської, проблему подолання конфліктів у молодій сім'ї досліджує Л. Омельченко, процес формування навичок усвідомленого батьківства характеризує Л. Буніна, особливості соціально-педагогічної роботи з сім'ями, що виховують дітей з обмеженими фізичними можливостями, висвітлюються у працях Н.В. Грабовенко, соціально-педагогічний патронаж сімей розглядає Я. Юрків.

Психологічні аспекти проблеми ізоляції дитини від умов повноцінного сімейного середовища представлено в працях Л. Божович, Г. Костюка, М. Лісіної, С. Ковальова, М. Мушкевич, К. Сєдих, Ю. Сидорик, В. Целуйкота та ін.

Феномен соціальної депривації вихованців інтернатних закладів розглядають педагоги (Л. Артюшкіна, О. Безпалько, Н. Заверико, А. Іванов, В. Бондар, І. Підласий, І. Пінчук, Л. Просандєєва, Л. Мардахаєв, Р. Овчарова), психологи (О. Алексєєнкова, Г. Бєвз, М. Буянов, М. Варій, Д. Боулбі, Я. Гошовський, Й. Лангмейер, І. Фурманов, М. Щелованов) та соціологи (О. Спєсєвцева, Л. Волинець, Х.А. Джарімова та ін.).

Проблема соціальної профілактики достатньо широко відображена в сучасних психолого-педагогічних та соціально-педагогічних дослідженнях у таких аспектах, як: профілактика відхилень поведінки (Н. Зобенько, А. Досін, О. Удалова, М. Москаленко, Г. Золотова, Г. Корчова, М. Калиняк, О. Лазаренко, О. Мурашкевич та ін.); правовий аспект профілактики правопорушень неповнолітніх (В. Кудрявцев, Г. Миньковський, А. Нікітін, А. Сахаров та ін.); профілактика девіацій соціального здоров'я школярів (Є. Приступа); технології соціальної профілактики (Р. Вайнола, В. Лютий, В. Оржеховська, В. Шахрай та ін.), профілактична робота з важковиховуваними дітьми (Л. Линник), профілактика насильства (В. Ролінський, Н. Щербак та ін.), профілактика ВІЛ-інфекцій (Т. Журавель), профілактика торгівлі дітьми (Л. Ковальчук), профілактика відмов матерів від немовлят (Г. Постолок).

Проблеми профілактики та подолання сімейної депривації вихованців інтернатних закладів перебуває в центрі уваги досліджень останніх років. Так, А. Паляничко розглядає проблему подолання соціальної депривації дітей-сиріт в умовах загальноосвітньої школи-інтернату, О. Кузьміна досліджує питання формування життєвої компетентності учнів старших класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів, пошукам шляхів соціальної адаптації випускників шкіл-інтернатів присвячено праці О. Холоденко.

Узагальнення та аналіз науково-методичної літератури, результатів наукових досліджень щодо соціально-педагогічної роботи в інтернат-

них закладах дали змогу визначити, що у вагомих за теоретичними і прикладними здобутками працях залишається поза увагою ґрунтовне вивчення проблеми профілактики сімейної депривації у вихованців інтернатних закладів.

Тому **метою даної статті** є здійснення теоретичного аналізу проблеми профілактики сімейної депривації вихованців інтернатних закладів спортивного профілю.

У різних галузях науки активно використовується термін «депривація» як явище, що впливає на різні сторони людської особистості та означає позбавлення або ж обмеження людини в певних життєво необхідних, важливих потребах упродовж певного часового проміжку. Депривація не тільки впливає на психічну сторону особистості, а й на фізіологічну, що, зі свого боку, позначається на соціальній поведінці людини і часто призводить до конфліктних ситуацій та дезінтеграції особистості у суспільстві. Депривація спричиняє різноманітні деструктивні наслідки і для особистості, яка зазнала її впливу, і для її соціального оточення. Зі зміною поведінкових реакцій у неї змінюється і її психофізіологічний стан. Проте депривацію в сучасних наукових дослідженнях розглядають не лише як чинник, що має негативний вплив на особистість, а і як наслідок впливу різноманітних життєвих ситуацій [7, 195]. Так, наприклад, вступ дитини до інтернатного закладу також може мати деприваційні наслідки.

Специфічним видом інтернатних закладів є спеціалізовані навчальні заклади спортивного профілю, а саме: вищі училища фізичної культури і спорту та вищі училища олімпійського резерву, у структурі яких виділяють загальноосвітні школи-інтернати спортивного профілю; ліцеї-інтернати спортивного профілю, ліцеї-інтернати фізичної культури і спорту, спортивний ліцей-інтернат. Навчальний та виховний процес у цих закладах спрямований переважно на спортивну підготовку обдарованих дітей з метою досягнення високих спортивних результатів та поповнення національних збірних команд у поєднанні зі здобуттям учнями відповідної освіти. Особливістю соціалізації дитини в умовах цього виду інтернатного закладу є те, що в реальних умовах вона має сім'ю, але у зв'язку з постійним перебуванням у закладі, напруженим режимом тренувань не може проводити достатньо часу з рідними. Таким чином виникає деприваційна ситуація, внаслідок якої дитині важко задовольнити життєво необхідні соціальні потреби.

Більшість дослідників проблеми депривації визначають її психологічні детермінанти. Так, Лангмейер і З. Матейчик характеризують психічну депривацію як психічний стан, що виникає в результаті таких

життєвих обставин, у яких людина не має можливості задовольнити деякі основні психічні потреби достатньою мірою протягом досить тривалого часу [6]. За Д. Хеббом, поняття психічної депривації пов'язане з біологічно повноцінним, але психічно недостатнім середовищем. Зрозуміло, що біологічні потреби дітей батьки забезпечують, а от потреби в спілкуванні, емоційному контакті з об'єктивних причин задовольнити майже неможливо. Тобто на дітей за відсутності батьків починає впливати психічна депривація, а саме, один з її видів — сімейна (або батьківська чи родинна) депривація [5, 116].

Ми можемо припустити, що розвиток дитини в спеціалізованих навчальних закладах спортивного профілю зумовлений впливом деприваційних умов виховання, зокрема позбавленням умов сімейного виховання, батьківської уваги, турботи й любові. Це припущення зумовило необхідність нашого звернення до проблеми ролі сім'ї в повноцінній соціалізації особистості дитини.

Виховання та соціальне середовище нерозривно взаємопов'язані у процесі соціалізації особистості — підготовки її до життя у безперервно мінливому світі. [10, 3]. Саме сім'я є одним із основних факторів, які впливають на формування особистості дитини. Для кожної людини вона є невичерпним джерелом любові, відданості й підтримки, де закладаються основи моральності, духовності та толерантності. У сім'ї людина навчається соціальних ролей, отримує основи освіти, навички поведінки [9]. У ній формуються життєві плани та ідеали. Особистість, яка розвивається, перебуваючи поряд із дорослим, ідентифікує себе з носієм тієї чи іншої соціальної ролі. Традиції, шаблони взаємовідносин, норми спілкування передаються із покоління в покоління [8]. Отже, для повноцінного й гармонійного розвитку дитині необхідні сімейні умови виховання.

У наукових працях Л.І. Божович, А.В. Запорожця, І.С. Кона, В.Г. Постоного, А.Г. Харчева, В.В. Чечета підкреслюється, що формування родинних стосунків, зокрема типу «батьки — дитина», є необхідним компонентом особистісного становлення дитини, розвитку досвіду спілкування між людьми. «Дитина відчуває потребу у спілкуванні з дорослим як авторитетним носієм суспільного і морального досвіду і намагається отримати від нього оцінку своїх думок, вчинків і особистісних якостей, досягти взаєморозуміння і співчуття, навчитися діяти, як він» [1, 4].

Я.О. Гошовський [3] також визначає умови виховання дітей в інтернатних закладах як деприваційні, відірвані від широких соціокультурних відносин у суспільстві. Депривація відмежовує дитину та-

кого навчального закладу від соціальних зв'язків з навколишнім світом, ускладнює процес формування самої особистості як унікального і неповторного феномена, погіршує встановлення суспільно значущих стосунків через нестачу міжособистісних взаємин на рівні «батьки—діти». Вчений розглядає відсутність необхідного батьківського піклування про дитину як депривацію сімейної взаємодії, тобто відсутність у неї життєво необхідних контактів з батьками, неможливість засвоєння досвіду сімейного життя, рольових настанов спілкування у родині, що зазвичай спричиняє появу особистісних розладів у процесі її подальшого розвитку, зумовлює порушення фізичного та психічного здоров'я.

Позбавлення дітей реальної сімейної взаємодії, недостатній рівень позитивних соціально-рольових орієнтирів, корпоративність в умовах замкненого кола спілкування спричиняють підвищену агресивність. Умови інтернатного утримання посилюють у дитини відчуття соціальної відчуженості, нехтування соціумом нею як особистістю.

Тривала батьківська депривація може призвести до деформації мотиваційно-ціннісної сфери дитини, що проявлятиметься у відсутності бажання працювати, відчутті всюдозволеності та споживацьких тенденціях [2, 58].

Гіпертрофована потреба спілкування з дорослими у закладах інтернатного типу, залежність емоційного благополуччя дитини від ставлення до неї вихователів призводять до того, що вихованці інтернату прагнуть встановлення стосунків, максимально наближених до сімейних. Як зазначає Т.Ю. Юферова, в уяві дітей цінність сім'ї та наявність сімейних стосунків за умови дефіциту спілкування з дорослими значно підвищується.

На території України станом на грудень 2012 року налічують 17 інтернатних закладів спортивного профілю, у яких навчається близько 5720 дітей. Ці дані свідчать про те, що значна кількість дітей перебуває в ситуації можливої сімейної депривації з подальшими наслідками. Тому ми постаємо перед завданням — визначити стан сімейної депривації вихованців інтернатних закладів спортивного профілю.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сімейна депривація характеризується відсутністю можливостей дитини засвоювати певні соціальні ролі, позбавленням батьківського прикладу, уваги, теплоти й любові. Однією з груп дітей, що потрапляють під загрозу виникнення деприваційної ситуації, є вихованці інтернатних закладів спортивного профілю. Тому постає необхідність розробки педагогічної оцінки стану сімейної депривації вихованців інтернатних закладів спор-

тивного профілю і надання за її результатами відповідних рекомендацій щодо організації соціально-виховної роботи з цією групою клієнтів.

Перспективами наших подальших наукових досліджень є розробка критеріального апарату дослідження, а саме: визначення критеріїв, показників та рівнів сімейної депривації вихованців інтернатних закладів спортивного профілю.

ДЖЕРЕЛА

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. — М. : Просвещение, 1988. — 226 с.
2. Докторович М.О. Неповна сім'я: особливості роботи соціального педагога / М.О. Докторович. — К. : Шк. світ, 2010. — 128 с.
3. Гошовський Я.О. Становлення образу Я в підлітків школи-інтернату в умовах депривації батьківського впливу: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ярослав Олександрович Гошовський. — К., 1995. — 177 с.
4. Запорожец В.В. Основы дошкольной педагогики / В.В. Запорожец. — М. : Педагогика, 1980. — 224 с.
5. Крупник І.Р. Вплив батьківської депривації на уявлення образу майбутньої сім'ї в дітей трудових мігрантів / І.Р. Крупник // Психологічні перспективи. — 2012. — Вип. 20. — С. 115–124.
6. Лангмайер Й. Психическая депривация в детском возрасте / Й. Лангмайер, З. Матейчек. — Прага : Авиценум, 1984. — 334 с.
7. Подолець О.О. Вплив депривації на формування та соціалізацію особистості підлітка / О.О. Подолець // Психологічні перспективи. — 2012. — Вип. 20. — С. 195–201.
8. Райгородский Д.Я. Психология семьи : учеб. пособ. [для фак. психологии, социологии, экономики и журналистики] / Д.Я. Райгородский. — Самара : Изд. дом «БАХРАХ-М», 2007. — 752 с.
9. Сорокоумова А.І. Особливості сім'ї як соціального інституту та малої групи на сучасному етапі її розвитку [Електронний ресурс] / А.І. Сорокоумова. — Режим доступу : http://www.rusnauka.com/13_NMN_2011/Psihologia/13_85978.doc.htm
10. Тренінг розвитку позитивної «Я»-концепції дітей в умовах родинної депривації : метод. реком. / [уклад.: Н.В. Гаркавенко] ; Чернівецький національний ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці : Рута, 2007. — 41 с.

В статье осуществлен теоретический анализ проблемы семейной депривации воспитанников интернатных учреждений спортивного профиля.

Ключевые слова: семья, семейная депривация, интернатные учреждения спортивного профиля.

The article presents a theoretical analysis of the the problems of family deprivation of pupils in boarding schools of sports profile.

Key words: *family, family deprivation, boarding schools of sport profile.*

Теплюк А.А., викладач кафедри дошкільної освіти
Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті висвітлено теоретичний аспект емоційного розвитку дітей дошкільного віку; первинність дошкільного віку в розвитку емоційної сфери. Проаналізовано класифікацію емоцій дітей дошкільного віку за К.Є. Ізардом.

Ключові слова: *емоції, емоційний розвиток дитини, позитивні емоції, негативні емоції, класифікація емоцій, дошкільний вік.*

Постановка проблеми. Емоційний розвиток є вагомю частиною загального психічного розвитку дошкільника. Емоції зберігають своє значення і в наступні періоди життя, проте на ранніх етапах онтогенезу вони є провідними, оскільки на них значною мірою ґрунтується цілісна поведінка дошкільника.

Емоції проходять спільний для вищих психічних функцій шлях розвитку: від зовнішніх соціально детермінованих форм до внутрішніх психічних процесів. На базі вроджених реакцій у дитини розвивається сприйняття емоційного стану оточуючих його близьких людей, яке з часом під впливом соціальних контактів, що ускладнюються, перетворюється на вищі емоційні процеси — інтелектуальні й естетичні складові емоційного багатства особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емоційний стан дітей впливає на розвиток їхньої пізнавальної діяльності, стабільність інтересів і самостійний вибір видів діяльності. Тому вивчення емоційних станів та особистісних відносин дітей дає можливість виявити приховані проблеми освітнього процесу, а також може бути основою для прогнозування варіантів подальшого особистісного розвитку дошкільників.

Як вважає О.В. Запорожець, емоційний розвиток дошкільника є однією із важливих умов його виховання, що підкреслює важливість емоційного переживання дошкільника при взаємодії з соціумом для його особистісного становлення [2]. На думку В.С. Мухіної, «активно включаючи дітей у рішення соціально важливих завдань, колектив обумов-